В БЕРЕГАХ

(ФРАҐМЕНТ)

На столі парував самовар.

Певза поволеньки розгладжував смоляні вуса та хащувату бороду, що на тлі мідяного обличчя здавалися немовби штучно наліпленими, і поволеньки, урочисто наливав у мисочку пахучого питва. З мисочки здіймалася пара, обдавала йому все обличчя. Обличчя, як губка, стискалося, борода й вуса наїжено стовбурчились, а очі, й без того маленькі, оберталися в ледве помітні цяточки.

Певза легенько клав на зуби цукор, намагаючись якнайдовше смоктати його, і з якоюсь особливою обережністю підносив мисочку до уст.

Задоволено подмухував, смаковито підсьорбував.

Лише од часу до часу, коли цяточки натрапляли на постать Надії, вираз його обличчя мінявся, немов холоднуватий вітерець пробігав між кущиками брів та бороди — він ставав на хвилину строгіший.

Надія здавалась надто покірною. Мовчала. Але Певза добре знав, що така покора й мовчазність — найкращі докази її незадоволення: роботи й так багато, а він на буднях завдав їй несподіваної вовтузні із самоваром. Щоправда, загадуючи самовара, він послався був на ломоту в кістках,— треба, мовляв, розпарити,— та хіба ж Надія повірила?

"Ну й не вір,— думав Певза, переводячи погляд осторонь,— значить, я так хочу. А раз я хочу...".

Це була застаріла неприязнь до жінки — з того часу, як вона, подарувавши йому доньку, довго хворіла й стала безплідною. А він так хотів сина! Так хотів мати доброго, хазяйновитого заступника. Сподівання, що їх нашіптували шептухи, з кожним днем втрачали для нього свою силу, неприязнь до жінки з кожним днем зростала. Дедалі він частіше й уважніше почав задивлятися на інших, а присутність змарнілої та покірно-мовчазної Надії дратувала його, викликала навіть часами грізний гнів.

— Ану, налий ще,— обтираючись рушником, поважно сказав і одвернувся.

Очі впрост натрапили на вікно з блискучими од сонця шибками, і він мимоволі примружився. Одхилившись трохи у затінок, він кинув погляд у подвір'я, перебіг по гноярних калюжках до дверей хлівця, і уява відразу намалювала йому двох расистих кабанів, що обважніло рохкають там за стінами; потім перескочив оком на клуню і з приємністю згадав, що незабаром перешиє дах новими сніпками і що кулів йому, либонь, вистачить ще й на шіпку; врешті зупинився на розі обори, де жовтомасна телиця обнюхувала загородь і ліньки похитувалась...

"Славна ряба"... — гордовито подумав Певза.

Сонце, чудесне весняне сонце сповняло подвір'я — день здавався особливо радісним, ніби празниковим. Сонце пробивалось крізь віконні шкельця, і Певза чув, як воно легесенько починає йому лоскотати звислу зі столу руку. Певза поволі переймався лагіднішим настроєм. Все, що наверталося йому на очі, переконувало, що він ділова, хазяйновита, гідна уваги й пошани людина, і в ньому ще сильніше зростала упевненість та любов до себе.

— Пий, бо прохолоне,— застережливо кинула Надія.

Він сіпнувся і нараз похмурнів,— Надія знову нагадала про істотну, про болючу турботу. Але він пересилив себе, заспокоївся на думці, що справу цю конче в той чи інший спосіб налагодить: кому-бо врешті не охота пристати на його добро?

І смаковито сьорбаючи з мисочки, смаковито обсмоктуючи вуса, він перехопився думкою ген-ген, далеко... Перед ним уже стелилися, розбігалися весняні гони, ще обарвлені по межах та ярках сизим снігом, на яких він походжав учора, обмірковуючи, коли саме буде пора виїздити з плугом. Тут же обіч вивертом тяглося розколесене уздоріжжя — його він торік обминув, але цього року той шмат, що вихоплюється на спаді, конче треба заорати. Все ж якась мірка перепаде чи то на обмолот, чи на помольне. От іще з млином треба справу довершити. Дарма, що куркулем величають (Певза посміхнувся) — уже більшість колективу за нього... треба схилити ще кількох найупертіших... а коли... буде млинок.

— Ану, налий-но ще.

Думки бігли вільно, сміливо. Прості, життьові, упевнені думки...

Нараз до хати увійшов Олекса, наймит. Приніс із собою мішаний запах хлівів та бадьорого весняного ранку.

Зграйна низочка думок обірвалась

— Під вівцями вичистив? — не повертаючись до нього, спитав Певза.

— Та вже ж... — дзенькнув ключами Олекса і, потоптавшись біля порогу, беручись за клямку, ніби сам до себе кинув:

— А в Петровому березі, кажуть, уночі лозу різало.

— Як? — одсахнувся Певза,— ага, в Петровому? Різало, кажеш?

— Різало.

— А в нашому?

— А в нашому не знаю, не ходив. Та наш, мабуть, іще під водою, далеко...

— Що? — зірвався з місця хазяїн,— не ходив? не знаєш? Та як же ж ти... Та я тобі... Під водою! Далеко! Ще й понятія розводить. Та я ж тобі раз сказав: наглядай. А ти... Ти що?..

Певзова лагідність раптом зникла. Із суворим, зчервонілим до краю обличчям він ступив на середину хати:

— Що ж ти? Га? — і похитавши докірливо головою, тихо, проте многозначно процідив: — Ось я зараз сам піду, подивлюся. І коли тільки щось, то не проси собі в господа-бога милості.

Чай пропав. Певза навіть не хотів допити мисочки. Так і кинув.

— От ироди! От довірся їм! Га?.. А ти чого приматкобожилась? Давай кожушка!

Збирався поспіхом, нервово, мов на пожежу. Боявся навіть подумати, що й у нього щось чуже хазяйнувало. Правда, хоч берег його був нижчий, логовинний, багатий більше на отаву, але позаторік Певза наново обкопав його, проклав фоси аж на мочари й ліву сторону не густо обсадив верболозом,— права вже здавна кущилась. Ще тоді він не міг заспокоїтись, що в сусідів у берегах чимало верболозу і сусідам перепадає зайва копійка чи то за кошики, що вони їх плетуть, чи просто за хмиз на тини. Чого ж йому ґав ловити? Чого б і йому не виплести кілька кошиків та не продати у містечко?

Певза грюкнув дверима. Поспішаючи, поковзнувся на другому ж кроці — ще не протряхло навіть під призьбою. І тут же подумав: "Не може бути... У мене цього ще не може бути...".

Широко ступаючи, він обминав калюжки й потроху збавляв завзяття. Коли ж наблизився до обори й глянув у береги, затоплені водою, раптово відчув, що надаремне здіймав бучу, відчув незрозуміле полегшення. Так, немов би хто шепнув йому, що нічого лихого не трапилось.

"А все ж таки треба поглянути".

Вийшов у город і, спускаючись із пригорка, заслонявся од сонця долонею (він взагалі слабував на зрок), вдивлявся у широчезну водяну рівнину, що різнофарбно, легітно вигравала на сонці. Річка обернулася в плесо. Річка цього року розлилася, як розливалася ще за дідівської пам'яті. З минулого тижня вона почала шалено бушувати — ночами село захлиналося в її шумі,— а перед двома днями прорвала греблю і мчала, як люта звірюка. Учора вода вже стала спадати.

Певза кинув оком праворуч, на сусідські береги, що лежали вище. Там вода ніби одійшла аж до загаток (трудно розгледіти). В усякому разі, найближчу узбережну смугу звільнено: інакше-бо Петрової левади не змогли б чіпнути. Так було й торік, так само викрадали. Тільки тоді Певза менше непокоївся, покладався на те, що негусті порослі в його володіннях не можуть ще привабити до себе чиєсь пожадливе око. І справді не чіпнули. Але оця сьогоднішня крадіжка. Вже почалося... А втім — хтозна.

Певза губився, не знав, чи можна вірити. Хоч і одлинула вода, та хто ж би встиг так швидко? Хоч і зняв тривогу Петро, так то ж Петро! Він же за гнилого патичка готовий голову провалити.

"А як же... прибіднюється. Обікрали, мовляв... Нещасний... незаможний... А цей незаможний закачає сьогодні штани, візьме вості та й піде по чужих заводях рибу бити... Та й наловить, як торік, і коропів, і в'юнів, що й варитиме, і солитиме, і на базар носитиме".

Певза на хвилинку зупинився.

"А чому б і мені... з востями?".

Але в ту ж мить наспіла відповідь:

"Ні, з того лову та ще яка простуда. Хай дурніші".

Перед ним ближче й ближче розгорталась лука, міцнішав солонавий запах намулу. Саме узбережжя, де вже одлинула повінь, жовтіло по купинах щетинкою торішньої осоки й жабуриння, а далі особливо лівий край був пойнятий блискучою гладінню, і затоплені кущі по фосах безпорадно виринали верхів'ями, наче зводили д'горі свої рученята. І тільки там, за дальнім укісним візерунком чубків, гладінь немов починала ворушитися, а там, де узьмін — немов сіра, аж синя завороть.

Певза зітхнув полегшено: сюди справді ще трудно дістатися. Переступив на береговий обніжок і пройшов ним до пагорка, де краще можна було розгледіти правий край. Цей край був сухіший, звідси буйніше бралася поросль. За копанкою вже починалися й густі сусідські верболози. Сизі, жовті й подекуди сливе гарячі, вони тяглися ген-ген попід городи й кучмились, мов кольорове прядиво. Цього прядива було так багато, що Певза мимоволі зітхнув.

"Нічого... дасть бог... дасть бог".

Він спустився нижче, до самої левади. Ковзаючись, хитаючись, пішов обсадженим гребнем рову, що одмежовував його сіножать од чужої й кінцем своїм занурювався в річку. Гребінь за кожним кроком ставав

пухкіший, вода виступала й жвяхтіла під ногами. Далеко не пройти — він це знав. Не квапився. Хотів лише обережненько просунутись, доки можна, і краще переконатися.

Присів. І тоді крізь сітку галузок побачив: на розі поперечного рівчака, що ним була одділена гниловодь, там, де ріг цей шпильком виступав із води, де здіймалось кілька молодих стовбурів, там, ховаючись за прикорні, ворушиться червона пляма.

Певзі захопило віддих. Рій червоних і зелених комашок чудним сліпучим павутиннячком поплив перед ним. Певза протер очі, глянув пильніше. І відразу зрозумів: це женщина, котрась із сусідок (чи взагалі з кутка) причаїлась і складає нарізану лозу у снопа, щоб потім зручніше винести. Це якась одчайдушна, бо перехопитися на той шпильочок, що, мабуть, ще вчора був під водою, нелегко. Та й весняна драґва небезпечна. Але саме цим вона й хоче одвести підозріння. Кому ж, мовляв, на думку може спасти ...

Певза скипів. Хотів був крикнути, та стримався, розміркувавши, що криком менше зробиш — втече й навіть не знатимеш, хто ж то. Знову глянув, але вітрець колихав сітку галуззя, просіваючи невиразну ряботінь. Проте він помітив, як червона пляма злегка ворухнулася. Тоді розгадливо повів довкола очима і згинці, поспіхом перебрався на сусідський рів.

У нього вже наспіло рішення, не дуже складне, але певне: обійти півколом, де твердіший ґрунт, переступити знову на свій рів, конче дістатися на ту ковбинку, де торік посадив він осокоря (там немов островок),— і тоді... тоді він впізнає. Тоді й впіймати можна. Бо втікачеві іншої дороги нема, як тільки просто на нього ж або (бродом!) просто на його городи... І він впіймає, конче впіймає! В пам'яті чомусь майнув образ похилої, виснаженої Надії. О, він впіймає ... Не вирветься!

І підсилений якимсь новим, незрозумілим, сласним поривом, він цупко хапався за кущі, присідав, угинався, розмахував руками, щоб додержати рівноваги, всіх зусиль прикладав, щоб не збільшувати шуму, щоб запопасти ворога несподівано. Кілька разів ноги сповзали, і він провалювався у багву. На крутому видолкові, де треба було перестрибнути, боляче вдарився коліном, набрав у чобіт крижаної гноївки.

Але ніщо не могло зупинити. Злість, завзяття, якась глуха звіряча сласність штовхали його.

Коли знову добувся свого рову, сусідські береги, дедалі звузившись, уже клинком лягли праворуч, а перед ним зовсім близенько вихопилась річна закруть — перше коліно стрижня, що брався од греблі. Неподалець, сажнів за п'ятнадцять, кучугуром здіймалась і сама прорвана гребля. З її таранкуватої пащеки запінено й шумно мчала каламуть.

Певзі стало трошки торопко. Він поспішив одвести очі в другий бік. Але шпильочка, де таїлася здобич, не міг розгледіти — його заслоняв рядок густої парості.

Серце Певзове зачастило...

Тепер лише перехопитися на ковбинку. Ось вона. І сокорик на ній, стрункий та упевнений, мов той парубчак. Кілька кроків. Всього кілька кроків — вони найтрудніші. Щоправда, тут не дуже глибоко, а все ж, а все ж таки...

Досадно хитнув головою. Перестрибнути? Ні, для нього це неможливо. Перебрести? О ні, це теж небезпечно. Одначе зупинитися, коли стільки вже переборено, коли здобич немов за дверима, коли лишається всього чотири-п'ять кроків,— зупинятися теж неможливо. І він пригадав, що, закрадаючись сюди, бачив попід гребнями ровів

чимало всякої валяви, прибитої потоком. Її ще не встигли прибрати сусідські руки, та його хазяйське око вже зачепилося на кількох бубнявих брусках і великій ощепині.

Він довго не зважував. Він повернув назад і рішуче завдав на плечі слизького, заболоченого стовпчака. Так було незручно. Довелося тут же скинути. Обхопив один кінець рукою і, ковзаючись, спотикаючись, поволік його, занепокоєний, що цим шумом передчасно викриє свою присутність.

Але все немовби йшло на добре. Наблизившись до місця, де вже можна було перекинути кладку, він обережно поклав у ногах ощепину, на момент застиг, послухав...

Здалося — нічого. Тільки з правого боку шумувала на греблі каламуть і, мабуть, цим шумовинням глушила і Певзову, і чужу вовтузню.

Він обтер рукавом спітніле чоло. Бистрим поглядом зміряв галявку. Підвів і пустив стовпчака. Дерево, трошки не діставши кінцем до другого бережка, хляснуло по воді, немов хто ударив у долоні

Присів тривожно Знову послухав. Знову здалося — нічого. Поволеньки пересунув кінець кладки на зручніше місце, дістав-таки другим кінцем ґрунту і, згинаючись, спираючись на підняту тут же гіллячку, перебрався мостовинням до жаданої мети.

І тоді він побачив: на ріжку в червонястих шматинах, із заголеними жовтаво-зеленими ногами, неприродно перегнувши стан і кинувши руку у воду,— лежала утоплена.

Певза зблід, перехрестився.

Відразу стало йому темно-порожньо, немов каменем пішов у глуху безодню. А потім, вертаючи до дійсності, чомусь пригадав увесь сьогоднішній ранок — ранок промчав у свідомості швидко-швидко, уривочками...

Він безпорадно, розгублено знітився.

І тоді вперше за все своє життя відчув короткий, але якийсь особливий, незнаний досі біль і вперше зрозумів, що бувають моменти, коли можна самого ж себе зневажати — навіть ненавидіти.

Харків, 1925 р.